

УДК 599.742.4:504.7(477.7)

ОГЛЯД РОДИНИ КУНИЦЕВИХ (MUSTELIDAE) РЕГІОНУ ЧОРНОМОРСЬКОГО БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА

З. В. Селюніна

Чорноморський біосферний заповідник НАН України, Гола Пристань
ЧБЗ НАН України, вул. Лермонтова 1, Гола Пристань, Херсонська обл., 75600, Україна
E-mail: scirtopoda@gmail.com

Review of the family Mustelidae in the region of the Black Sea Biosphere Reserve. — Selyunina, Z. V. — The species composition of Mustelidae has resumed in the Black Sea Biosphere Reserve (BSBR) during the last 30 years. Nowadays there are 8 species of 4 genera in the fauna of the BSBR. Among them, 4 species are listed in the Red Data Book of Ukraine, and 2 in the European Red List. Two species are alien for the region: *Martes martes* and *Mustela* (= *Neovison*) *vison*. The first species appeared in BSBR in the result of expansion to the south, while the second one in the result of unintentional introduction. The abundance of species well adapted to changes of external factors through exploring new habitats, including anthropogenic (synanthropization), is increasing or stable (*Meles meles*, *Martes foina*, *Mustela nivalis*, *Lutra lutra*). The abundance of other species is very low, and the current monitoring system allows registering only occasional sightings (*Mustela erminea*, *M. lutreola*, *M. putorius*, *M. eversmanni*). It is necessary to develop and implement recommendations for conservation of rare species of Mustelidae and improve the existing monitoring system. It is also important to extend and improve the network of natural protected areas in the region.

Key words: Black Sea Biosphere Reserve, monitoring, Mustelidae, invasion, abundance.

Огляд родини куницевих (Mustelidae) регіону Чорноморського біосферного заповідника. — Селюніна, З. В. — В останні 30 років в регіоні Чорноморського біосферного заповідника відновився видовий склад Куницевих хижаків, який складається з 8 видів, що належать до 4 родів. З них 4 види занесені до Червоної книги України, 2 види — до Європейського червоного списку. Два види з'явилися в результаті інвазії до регіону: *Martes martes* через розширення ареалу на південь, *Mustela* (= *Neovison*) *vison* через ненавмисну інтродукцію. Чисельність видів, що адаптувалися до змін зовнішніх факторів через освоєння нових, у т. ч. й антропогенних, біотопів, через синантропізацію, зростає або є стабільною (*Meles meles*, *Martes foina*, *Mustela nivalis*, *Lutra lutra*). Чисельність інші видів дуже низька, існуюча система моніторингу фіксує лише рідкі нерегулярні зустрічі (*Mustela erminea*, *M. lutreola*, *M. putorius*, *M. eversmanni*). Необхідно розробити та втілити рекомендації щодо збереження для кожного виду, удосконалити мережу охоронних територій регіону та систему моніторингу стану популяцій рідкісних видів Куницевих.

Ключові слова: Чорноморський біосферний заповідник, моніторинг, куницеві, інвазія, чисельність.

Вступ

Куницеві — своєрідна за біологією родина хижих ссавців, які відіграють важливу роль у біоценозах. Майже всі представники фауни УРСР — мисливські звірі (Абеленцев, 1968).

За історичними свідченнями, в XVIII–XIX ст. (Кириков, 1959) в колкових гайках пониззя Дніпра в значній кількості водилися куниці та борсук. Значні перетворення ландшафтів півдня України в XIX–XX ст. дуже змінили умови існування хижих ссавців, зокрема куницевих, що вплинуло на їх поширення та на стан популяцій. В середині XX ст. унаслідок прямої та опосередкованої дії антропогенних факторів чисельність більшості видів Куницевих зменшилася, скоротилися ареали цих видів або вони зовсім зникли (Сокур, 1961).

В результаті адаптації, інвазії, інтродукції та послаблення впливу господарської діяльності в першому десятиріччі XXI ст. видовий склад Mustelidae у регіоні Чорноморського біосферного заповідника відновився, стан популяцій більшості видів покращився.

З антропогенних факторів найбільш вагомий вплив на фауну мають зарегулювання стоку Дніпра, розвиток зрошувального землеробства, заліснення арен Нижнього Дніпра, промисел. 50 % видів родини куницевих регіону Чорноморського біосферного заповідника (ЧБЗ) занесені до Червоної книги України (2009).

Мета роботи — на підставі багаторічних спостережень за програмою Літопису природи визначити тенденції змін стану популяцій окремих видів і фауни в цілому та визначити найбільш значущі фактори, що їх обумовлюють.

Матеріали та методи

В регіон Чорноморського заповідника входить територія, яка розташована між $46^{\circ}07' — 46^{\circ}33'$ пн. ш. та $31^{\circ}36' — 32^{\circ}18'$ сх. д., що включає Кінбурнський і Ягорлицький півострови, приморський степ вздовж узбережжя заповідних Тендрівської та Ягорлицької заток Чорного моря (рис. 1). На материкових ділянках ЧБЗ представлені природні комплекси регіону: 1) унікальний піщаний лісостеп, що характерний для Нижньодніпровських арен зберігся в природному стані на лісостепових ділянках заповідника — Солоноозерній, Івано-Рибальчанській та на Волижиному лісу; 2) зональний причорноморський степ — на ділянці Ягорлицький Кут та Потіївка; 3) узбережжя уздовж заток та лиманів.

Для вивчення чисельності, розповсюдження та динаміки змін фауни вже більш 30 років ведеться постійний моніторинг. За системою моніторингу, яка діє в ЧБЗ, щорічно проводять 3 поквартальних обліки наземних хребетних тварин на лісостепових ділянках заповідника, понад 30 маршрутних обліків на всіх заповідних ділянках, загальною протяжністю > 100 км, обліки за «білотропом», за наявності снігового покриву. Крім того, при дослідженнях використовують ретроспективний аналіз за публікаціями, науковими та музейними фондами, архівними матеріалами. Додаткові дані збираються непрямыми методами: опитуванням старожилів, рибалок, мисливців, інспекторів, рибоводів, охоронців тощо.

Куницеві регіону ЧБЗ

У загальний список ссавців ЧБЗ включено 11 видів родини куницевих (табл. 2). Із видів куницевих, що мешкають в регіоні ЧБЗ, 8 видів мають той чи інший охоронний статус, з них чотири види включено до Червоної книги України (2009) (табл. 3).

Рис. 1. Регіон Чорноморського біосферного заповідника.

Позначення: 1 – Волижин ліс, 2 – Солоноозерна ділянка, 3 – Івано-Рибальчанська ділянка, 4 – ділянка Ягорлицький Кут, 5 – Потіївка.

Fig. 1. The region of the Black Sea Biosphere Reserve.

Legend: 1 – Volyzhyn Forest, 2 – Salt-Like part, 3 – Ivano-Rybalchanska part, 4 – part Yagorlyk Kut, 5 – Potiivka.

Таблиця 1. Сучасний розподіл видів родини куницевих хижаків по різних ділянках заповідника
Table 1. The present distribution of species of the family Mustelidae in different parts of the Reserve

Вид	Волин- жин ліс	Солоно- озерна	Івано-Ри- бальчанська	Ягорлиць- кий Кут	Потії- вка	Суміжні території	Тенденції змін чисельності
<i>Meles meles</i>	+	+	+	+	+	+	Зростає в регіоні
<i>Martes foina</i>	+	+		+		+	Зростає
<i>M. martes</i>	+		?			+	Поодинокі зустрічі
<i>Mustela nivalis</i>		+	+	+	+	+	Стабільна невисока
<i>M. erminea</i>						+	Поодинокі зустрічі
<i>M. lutreola</i>	+					+	Поодинокі зустрічі
<i>M. vison</i>	+					+	Поодинокі зустрічі
<i>M. eversmanni</i>				+		+	Малочисельний вид
<i>Lutra lutra</i>	+	+				+	Зростає
Разом	6	4	2	4	2	9	

Таблиця 2. Види Mustelidae на території Чорноморського біосферного заповідника в різні роки
Table 2. Species of Mustelidae in the territory of the Black Sea Biosphere Reserve in different years

Вид	1940	1967	1977	1987	1996	2006	2016*
Борсук <i>Meles meles</i>	—	+	+	+	+	+	+
Куниця кам'яна <i>Martes foina</i>	—	+	+	+	+	+	+
Куниця лісова <i>M. martes</i>	—	—	—	—	—	+	+
Ласка <i>Mustela nivalis</i>	+	+	+	+	+	+	+
Горностай <i>M. erminea</i>	+	+	+	+	+	+	+
Норка європейська <i>M. lutreola</i>	+	+	—	+	?	+	—
Норка американська <i>M. vison**</i>	+	—	+	—	—	?	?
Тхір лісовий <i>M. putorius</i>	+	+	—	—	—	—	—
Тхір степовий <i>M. eversmanni</i>	+	+	+	+	+	+	?
Видра річкова <i>Lutra lutra</i>	—	—	—	+	+	+	+
Перегузня <i>Vormela peregusna</i>	—	+	?	—	—	—	—
Разом	6	8	7	7	7	9	8

* 1940 — Зубко, 1940; 1967 — Абеленцев, 1967 та Гизенко, 1967; 1977 — Берестенников, 1967; 1987–2016 — Селюнина, 1996, 2006, ** останнім часом вид відносять до роду *Neovison*.

Таблиця 3. Охоронний статус видів родини куницевих, що мешкають в регіоні ЧБЗ

Table 3. Conservation status of species of the family Mustelidae occurring in region of the BSBR

Види		ЧКУ	Бернська конвенція		Категорія за	
Українська назва	Наукова назва		II дод.	III дод.	ЄЧС*	МСОП*
Борсук	<i>Meles meles</i> L., 1758		+	+		
Куниця лісова	<i>Martes martes</i> L., 1758			+		
Куниця кам'яна	<i>Martes foina</i> L., 1758			+		
Ласка	<i>Mustela nivalis</i> L. 1766			+		
Горностай	<i>Mustela erminea</i> L., 1758	+		+		
Норка європейська	<i>Mustela lutreola</i> L., 1758	+	+		EN	EN
Тхір степовий	<i>Mustela eversmanni</i> Lesson, 1827	+	+		—	—
Видра річкова	<i>Lutra lutra</i> L., 1758	+	+	+	NT	NT
Разом		4	4	6	2	2

ЧКУ — Червона книга України (2009), ЄЧС — європейський червоний список, МСОП — червоний список МСОП; * категорії за О. Годлевською та І. Загороднюком (2010).

Борсук (Meles meles). В ретроспективних списках теріофауни півдня України цей вид присутній (Сокур, 1961). Але в першій половині XX ст. на територіях, що розглядаються, борсук не був відмічений. Лише на початку 50-х років XX ст. з'являються вказівки про добичу борсуків у Херсонській обл. Так, за В. Абеленцевим (1968) в 1951–1961 рр. у Херсонській обл. щороку здавалося до 29 шкурок борсука, відносна чисельність цього виду складала 0,5 ос./1000 га. Як перешкоду для розселення борсука В. Абеленцев (1968) вказував безводдя. З розвитком зрошувального землеробства та будівництвом каналів ця перешкода зникає. На початку 60-х років XX ст. були відмічені зустрічі цього хижака в урочище Буркути, м. Гола Пристань, на Солоноозерній ділянці Чорноморського заповідника (Абеленцев, 1967) та на Ягорлицькому Куту. Наприкінці 70-х та початку 80-х років по регіону фіксуються не лише окремі зустрічі із борсукми та їх сліди, але й постійні поселення.

Так, на Солоноозерній ділянці заповідника майже 10 років існувало поселення борсуків (20 квартал), що складалося із однієї сімейної пари, яка майже щорічно виводила потомство, що розселялося по Кінбурнському півострову та Нижньодніпровських аренах: у 1987–1988 роках борсука можна було зустріти на Івано-Рибальчанській ділянці ЧБЗ, на ділянці Волижин ліс. Після майже 40-річної перерви борсук відмічений у приморському степу: в 1999 р. під с. Краснознаменка, у 2000 р. — на Потіївській ділянці ЧБЗ (Селюніна, 2008).

У 2000–2005 рр. чисельність борсука в регіоні зменшилася. На Кінбурнському півострові відносна чисельність виду в ці роки складала менш 0.2 ос./ 10 км. Із 2005–2006 рр. дотепер відбувається відновлення та зростання чисельності борсуків в регіоні, переважно за рахунок занедбаних сільськогосподарських угідь в зоні причорноморського степу (рис. 2–5).

Рис. 2. Нора борсука біля с. Облої в заростях колючих чагарників у приморському степу. Фото Д. Королесової.

Fig. 2. Badger burrow near. Obloi vil in the thickets of thorny shrubs in the seaside steppe.

Рис. 3. Нора борсука на кургані в приморському степу на ділянці Ягорлицький Кут. Фото З. Селюніної.

Fig. 3. Badger burrow on the mound in the coastal desert (part BSBR Yakorlyk Kut).

Рис. 4. Сліди борсука поблизу с. Покровка на Кінбурнському півострові. Фото З. Селюніної.

Fig. 4. Traces of badgers near Pokrovka vill. in the Kinburn peninsula.

Рис. 5. Сліди борсука на дорозі ділянки Ягорлицький Кут. Фото З. Селюніної.

Fig. 5. Traces of badgers on the road in plot Yahorlyk Kut.

Таблиця 4. Відносна чисельність шести видів куницевих у заповіднику (ос./км)

Table 4. Relative abundance of six species of *Mustelidae* in the reserve (individuals per km)

Рік	<i>Lutra lutra</i>	<i>Meles meles</i>	<i>Martes foina</i>	<i>Martes martes</i>	<i>Mustela eversmanni</i>	<i>Mustela nivalis</i>
1994	—	0,5	—	—	—	—
1995	+	0,4	—	—	—	—
1996	—	0,2	0,3	—	0,1	0,2
1997	пз	0,2	0,4	пз	0,2	0,3
1998	пз	0,2–0,3	0,4	—	0,2	0,5
1999	0,3	0,4	—	—	0,1	—
2000	0,2–0,3	0,3–0,5	0,2	—	<0,1	0,5
2001	0,2–0,3	+	0,1	—	0,3	0,2
2002	0,25	0,7	0,6	—	<0,1	—
2003	0,7–1	+	0,7	пз	—	—
2004	—	<0,01	0,1	—	0,2	0,2
2005	0,7	<0,02	—	?	—	0,1
2006	1	<0,01	0,5	—	0,3	—
2007	1,5	0,01	0,7	—	—	0,3
2008	1–1,5	0,14	0,7	—	0,3	0,5
2009	0,7–1,0	0,25	0,7	+	<0,2	0,3
2010	0,7–1,0	0,3	0,7	—	0,2	0,13
2011	1	0,1	+	—	<0,2	+
2012	1,0–1,3	0,2	0,3	пз	—	+
2013	1	0,2–0,3	0,3	—	0,3	+
2014	1	0,5	0,3–0,5	пз	—	0,1
2015	1	0,3–0,5	0,4	0,3	—	0,6

Примітки: «+» — за непрямыми даними, «—» — не обліковані жодним методом, «?» — сумнівні дані, «пз» — поодинокі зустрічі.

На території Збур'ївської та Новофедірівської сільських рад були знайдені відносно великі поселення борсука в заростях колючих чагарників. На заповідних лісостепових ділянках відносна чисельність борсука в 2010 р. складала 0,3 ос./км, в 2014 — 0,5 ос./км (табл. 4). На приморських ділянках — 0,14 ос./км (2008), — 0,3 ос./км (2015). На суміжних територіях арен Нижнього Дніпра чисельність борсуків досягає 1,3 ос./км (Козачелагерна арена, 2013 р.).

Видра річкова. (Lutra lutra). У XVII–XVIII ст. видра була масовим об'єктом промислу разом із бобром. Але вже в XIX ст. чисельність видри на Україні зменшилася, й вона перейшла до категорії нечисленних видів. До 1940 р. по всій Україні заготовляли не більше 200 шкурок видри (Сокур, 1961). В першому видовому списку регіону видра не значилася (Зубко, 1940). У 1947–1961 у Херсонській обл. здобуто 7 видр (Абеленцев, 1968). У списку ссавців Чорноморського заповідника цей вид відмічався як дуже рідкісний (Абеленцев, 1967).

Лише в 1980–90-ті рр. в регіоні почали реєструвати регулярні поодинокі зустрічі річкової видри. На території Чорноморського заповідника в цей період *Lutra lutra* відмічалася в 1986 та 1989 роках на Солоноозерній ділянці заповідника, в 1992 р. — в Тендрівській затоці біля острова Смалений, з 1997 р. зустрічі із видрою постійно фіксуються на ділянці ЧБЗ Волижин ліс, в Куцурубських озерах на Кінбурнському півострові, на березі Дніпровсько-Бузького лиману. На цих територіях починаючи з 1999 р. відносна чисельність видри зростає від 0,2–0,3 ос./км до 1,5 ос./км в 2008 р. (табл. 4). На теперішній час її чисельність на південному узбережжі Дніпровсько-Бузького лиману складає близько 1 ос./км (рис. 6), майже щорічно відмічаються виводки з 3–4 малят.

Випадки загибелі видри відмічені через їх попадання до рибальських знарядь лову, та через вовків. Зростання чисельності в регіоні пов'язане з активним освоєнням видрою антропогенних біотопів, в першу чергу гідротехнічних споруд: рибницьких ставків, зрошувальних та дренажних каналів.

Рис. 6. Сліди видри на березі Дніпровсько-Бузького лиману (ділянка Волижин ліс. Фото В. Леонтєва.

Fig. 6. Otter footprints on the shore of the Dnipro-Bug estuary (Volyzhyn forest).

Тхір степовий (Mustela eversmanni). До початку XX ст. — типовий мешканець південних районів степової зони. Через інтенсивне розорювання степів та тривалу боротьбу із ховрахами до 1940-х рр. чисельність тхора степового зменшилася в 6–8 разів (Абеленцев, 1968). У період 1935–1936 рр. в регіоні здобуто 120 шкурок (Зубко, 1940). За даними УкрХутро, в 1950 р. в Херсонській обл. заготовлено 111 шкурок, в 1951 р. — 70 (Абеленцев, 1968). У цей період тхір степовий залишався чисельним на охоронних територіях (Абеленцев, 1967): на Ягорлицькому Куті та Потіївці його щільність складала 5 ос./1000 га. У 60-ті роки в відповідному приморському степу були розпочаті роботи з акліматизації бабака. Степовий тхір був «звинувачений» у невдачі цього заходу та знищувався. У 1962–1965 рр. на Потіївській ділянці (670 га суходолу) було знищено понад 50 особин (Селюніна, 1996). Після цього тхора степового зустрічали лише в охоронній зоні цієї ділянки та на півострові Ягорлицький Кут, на випасах, на нерозораних ділянках степу, біля щільних поселень ховраха малого. До 1990-х років чисельність цього виду зберігалася на низькому відносно стабільному рівні — 4–5 ос./1000 га. З 1990-х років у регіоні майже повністю зникли поселення ховраха — основного об'єкту харчування тхора степового, що призвело до значного зменшення його чисельності. З 2000 р. в регіоні відносна чисельність *M. eversmanni* складає менш 0,1 ос./км. Зрідка на курганах знаходимо нори тхора, нерегулярно трапляються поодинокі зустрічі з цією твариною.

Тхір лісовий (Mustela putorius). На початку минулого століття лісовий (темний) тхір відмічається як багаточисельний, широко розповсюджений вид (Зубко, 1940). До 1940 р. в Україні щороку добували до 30 тисяч тхорів темних на 100 тис. га угідь. В цей же період на території регіону Чорноморського заповідника за 3 роки здобуто 230 екз. У 1950–60-ті роки чисельність темного тхора зменшилася більш, ніж утричі, добича скоротилася до 9 тис. шкурок на рік по Україні, на початок 70-х років — до 2 тис. (Межерін, Лашков, 2013). Щільність населення *M. putorius* у степовій зоні на кінець 70-х років В. Абеленцев оцінює в 5 ос./1000 га. На лісостепових ділянках заповідника в цей період вид був численним, зрідка зустрічався й в приморському степу (Абеленцев, 1967). Але у видовому списку ссавців Чорноморського заповідника за 1977 р. тхора лісового вже не згадували (Берестеников, 1977). За останні 40 років є лише одне усне повідомлення про зустріч із цим видом (2004 р., усне повід. П. Руденко, Івано-Рибальчанська ділянка ЧБЗ). Причиною різкого скорочення чисельності та зникнення виду з регіону заповідника найімовірніше стали вирубка залишків заплавних лісів пониззя Дніпра та суцільне заліснення Нижньодніпровських арен сосновими насадженнями.

Норка європейська (Mustela lutreola). Вже на початку XX ст. європейська норка була на Україні нечисленним видом. У 20-х роках добувалося до 3 тис. особин, наприкінці 40-х та в 50-х роках — менш 300 особин щорічно (Межерін, Лашкова, 2013), в Херсонській обл. — не більш 25 (Абеленцев, 1968). В лютому 1931 р. на Нижньому Дніпрі під час обстеження водно-болотних угідь для акліматизації нутрії під Херсоном відмічена висока чисельність норки європейської. За думкою деяких авторів в 30-х роках ресурси норки, що має красиве темне забарвлення, дуже значні (Киселев, 1931). В регіоні Чорноморського заповідника: вздовж Дніпровського лиману та в плавнях в 1935–1936 рр. здобуто 70 шкурок (Зубко, 1940). До середини 60-х років норку європейську можна було часто зустріти на Волижиному лісі та Солоноозерній ділянці (Абеленцев, 1967). У період з 1967 по 1977 р. чисельність та зустрічальність різко скоротилися, за цей час в регіоні була добута лише одна особина (Берестеников, 1977). З 1995 р. норка регулярно, але зрідка, зустрічається на березі Дніпровсько-Бузького лиману на ділянці Волижин ліс (Селюніна, 2008). Зафіксовані випадки потрапляння та загибелі норки у риболовецьких сітках при підльодному лові риби.

Норка американська (Mustela (=Neovison) vison). У 1961 р. на базі господарства з розведення нутрії в с. Кардашинка Голопристанського р-ну Херсонщини, що було нерентабельним, було створено звірпромгосп з вольєрного розведення норки та чорно-бурої лисиці. Були завезені 150 особин американської «стандартної» норки племінного поголів'я. В 1975 р. звірпромгосп повністю перейшов на вирощування норок. Щорічно племінне поголів'я поповнювалося з господарств Переяслав-Хмельницького, Черкас, Сакальського господарства Львівської обл. У 1992–1993 рр. поголів'я зросло до 40 тисяч особин. Після масової заготівлі хутра залишилося 6 тисяч самиць та 1,5 тис. самців. У 1999 р. поголів'я повністю вибито. Щорічно до 10 особин американської норки збігали. Крім того, випадки втечі часто відбувалися у приватних господарствах з розведення норки, що існували біля м. Херсону. В теперішній час американська норка є нечисленним видом пониззя Дніпра. Цей вид увійшов до складу фауни України через ненавмисну інтродукцію (Загороднюк, 2006). Активний рибний промисел, риборозведення, приватне мисливство та інтенсивне освоєння плавнів Дніпра під рекреацію скорочують ділянки, що придатні для мешкання норок. Чисельність їх в регіоні дуже мала.

Куниця кам'яна (Martes foina). Цей хижак відмічений на півдні України ще з неоліту (Волох, 2014). З початку XX ст. цей вид входить до складу всіх видових списків теріофауни регіону (табл. 2). Але в природних біотопах чисельність її була низькою (Абеленцев, 1967). У 1955–1966 рр. в Херсонській обл., виходячи з даних заготівельників, здобуто 614 куниць (без розподілу за видами) (Волох, 2014). До 60-х років чисельність куниці кам'яної в регіоні ЧБЗ була дуже низькою. В цей період почалася активна синантропізація цього хижака. Спочатку куниці заселяли тваринницькі ферми, потім хутори та села, наприклад на горищі стайні в с. Іванівка 1988–1993 рр. нараховували до 20 особин куниці кам'яної; мешкали вони й в інших господарських угіддях цього селища. Родини куниць мешкали на кордонах степових ділянок заповідника, у 1999 р. спостерігався перехід виводку з 12 молодих куниць з кордону Потіївський до с. Залізний Порт (Літопис..., 1999). За класифікацією, яка запропонована А. М. Волохом (2014), *M. foina*, відноситься до видів, що самостійно освоїли існуючі та нові біотопи. В теперішній час куниця кам'яна постійно мешкає в населених пунктах сільського типу по всьому регіону, зустрічається на околицях та в паркових зонах міст. В природних умовах чисельність цього хижака невисока — 0,3–0,4 ос./км (див. табл. 4).

Куниця лісова (Martes martes). В видових списках теріофауни Чорноморського заповідника цей вид відсутній. Заліснення Нижньодніпровських арен, розвиток мережі лісозахисних смуг створили умови для інвазії лісових видів, в тому числі й куниці лісової, до південних регіонів. З 1998 р. почастішали повідомлення про появу виду в пониззях Дністра, Південного Бугу (Волох, 2014). У цьому ж році в соснових посадках Василівського лісництва на Кінбурнському півострові мисливцями добуто лісова куниця (усне повід. Л. Янчишина). У 2003 р. на ділянці Волижин ліс ЧБЗ знайдено труп самця куниці лісової. Лише в 2012 р. зустріч живої лісової куниці була достовірно зафіксована поблизу Волижиного лісу в соснових насадженнях. Цей вид було внесено до видових списків теріофауни заповідника (Селюніна, 2013).

Ласка (Mustela nivalis). Широко поширений дрібний хижак. На території теперішньої Херсонської обл. відомий з пізнього пліоцену (с. Каїри) (Абеленцев, 1968). Цей вид відмічений у всіх видових списках ссавців регіону ЧБЗ як звичайний. Нині ласка зустрічається на всіх ділянках заповідника та по всьому регіону, тягнє до населених пунктів та господарських споруд, насамперед до гідротехнічних споруд та тваринницьких ферм (рис. 7). Ласка належить до видів убиквістів, що мешкають в степовій зоні с давніх здавен, їх популяції, не зважаючи на трансформацію біотопів та регулярне вилучення, схильні до періодичних коливань їх чисельності (Волох, 2014). Чисельність залежить від кількості мишоподібних гризунів та складає в останні роки: на приморських заповідних ділянках від 0,1 до 0,6 ос./км облікового маршруту, на лісостепових ділянках вдвічі менша (див. табл. 4).

Горностай (Mustela erminea). В районі спостережень — це нечисленний вид, який трапляється переважно у плавнях. Він зареєстрований в населених пунктах регіону, на лісостепових ділянках заповідника. По біотопах вздовж розгалужених мереж зрошувальних каналів та рибницьких ставків потрапив і у степові райони півдня України.

Рис. 7. Ласка в заповідному приморському степу (Потіївська ділянка, фото Ю. Москаленка, 2014).

Fig. 7. Weasel in the protected coastal desert steppe (Potiyivsky part of the BSBR).

Рис. 8. Лісова куниця на ділянці Волижин ліс (фото Ю. Москаленка, 2016).

Fig. 8. Pine marten on in Volyzhyn forest, part of the BSBR.

В останні 5–7 років чисельність у Дніпровських плавнях повільно зменшується. На ділянках заповідника нерегулярно реєструються поодинокі особини горностая (Селюніна, 2005). А. М. Волох (2014) відносить горностайів до «стенотопних видів, реліктовий характер ареалів яких зараз викликає найбільше занепокоєння».

Перегузня (Vormela peregusna) потрапила до видових списків за одним усним повідомленням єгеря заповідника про спостереження цього виду на лісовій галявині Волижина лісу в 1964 році. Повторне опитування спостерігача викликало значні сумніви в можливості точного визначення звіра при русі в високій траві. Інших свідчень про наявність цього виду хижих у регіоні автором не знайдено.

Висновки

Ретроспективний аналіз показав, що в останні 30 років на території Чорноморського біосферного заповідника відновився видовий склад родини куницевих, який зараз складається з 8 видів, що належать до 4 родів. З них 4 види занесені до ЧКУ, 2 види — до ЄЧС.

Два види з'явилися в результаті інвазії нових для регіону видів: лісова куниця через розширення ареалу на південь, американська норка через ненавмисну інтродукцію. Наведення у списках місцевої фауни (Гізенко, 1967) перегузні ми вважаємо помилкою. Вірогідних даних щодо відновлення популяції тхора темного (лісового) в регіоні немає.

Чисельність видів, що адаптувалися до змін зовнішніх факторів через освоєння нових, в т.ч. й антропогенних, біотопів, через синантропізацію, зростає або є стабільною (борсук, куниця кам'яна, ласка, видра річкова). Чисельність інших видів дуже низька, існуюча система моніторингу фіксує лише рідкісні зустрічі (горностай, норка європейська, тхори).

Для збереження кожного з видів куницевих необхідно розробити та втілити рекомендації щодо їх збереження, розвинути мережу охоронних територій регіону згідно з пропозиціями, розробленими в Чорноморському біосферному заповіднику, та удосконалити систему моніторингу стану популяцій рідкісних видів родини куницевих.

Подяки

Автор висловлює щирі подяку співробітникам заповідника: єгерю Л. М. Янчишину, інспектору державної служби охорони, колишньому директорові звірпромгоспу О. І. Криуліну, П. О. Руденку, В. В. Бахтіарову, Л. Янчишину за змістовні повідомлення про спостереження куницевих хижаків. Особливу подяку автор висловлює науковому співробітнику Чорноморського заповідника Ю. О. Москаленку за фото ласки та куниці лісової в природних умовах та повідомлення про нові зустрічі куницевих.

Література • References

- Абеленцев, В. И. Полезные звери Черноморского заповедника и их охрана // Тезисы докладов научной конференции, посвященной 40-летию Черноморского гос. заповедника АН УССР. Киев, 1967. С. 1–5.
[Abelentsev, V. I. Useful mammals of the Black Sea Reserve and their protection // Abstracts of the scientific conference dedicated to the 40th anniversary of the Black Sea Biosphere Reserve of the Academy of Sciences of the USSR. Kyiv, 1967. P. 1–5. (in Rus.)]
- Абеленцев, В. И. Куницеви / Фауна України. Славці. Київ : Наукова думка, 1968. Том 1. Вип. 3. 280 с.
[Abelentsev, V. I. Martens / Fauna of Ukraine. Mammals. Kyiv : Naukova dumka. Vol. 1, Is. 3. 1968. 280 p. (in Ukr.)]
- Берестенников, Д. С. Млекопитающие Черноморского заповедника // Вестник зоологии. 1977. № 2. С. 12–17.
[Berestennikov, D. S. Mammals of the Black Sea Reserve // Vestnik zoologii. 1977. No. 2. P. 12–17. (in Rus.)]
- Волох, А. М. Охотничьи звери степной Украины. Херсон : ФЛП Гринь Д. С., 2014. Том 1. 412 с.
[Volokh, A. M. Mammals Hunted in Steppe Ukraine. Vol. 1. Kherson : Grinn D. S., 2014. 412 p. (in Rus.)]
- Гизенко, А. И. Фауна наземных млекопитающих Черноморского заповедника // Тезисы докл. науч. конф., посв. 40-летию Черноморского госзаповедника АН УССР. Киев : Наукова думка, 1967. С. 20–23.
[Gizenko, A. I. Fauna of mammals of the Black Sea Reserve // Abstracts of the scientific conference dedicated to the 40th anniversary of the Black Sea Biosphere Reserve of the Academy of Sciences of the USSR. Kyiv, 1967. P. 20–23. (In Rus.)]
- Годлевська О., Загороднюк І. Славці // Фауни України: охоронні категорії. Довідник. Видання друге / За ред. О. Годлевської, Г. Фесенка. Київ, 2010. С. 25–28.
Godlevska O., Zagorodniuk I. Mammals // Fauna of Ukraine: conservation categories. Reference book. The 2nd edition / Eds. L. Godlevska, H. Fesenko. Kyiv, 2010. P. 25–28. (In Ukr.)]
- Загороднюк, І. В. Адвентивна теріофауна України і значення інвазій в історичних змінах фауни та угруповань // Фауна в антропогенному середовищі. Луганськ, 2006. С. 18–47. (Праці Теріологічної школи; Вип. 8).
[Zagorodniuk, I. V. Adventive mammal's fauna of Ukraine and the value of invasions in historical changes of fauna and grouping // Fauna in anthropogenic environments. Lugansk, 2006. P. 18–47. (Proceedings of the Theriological School; Vol. 8). (in Ukr.)]
- Зубко, Я. П. Фауна славців Нижнього Дніпра // Наукові записки Харківського державного педагогічного інституту. Харків : Видання ХДПІ, 1940. Том 4. С. 49–87.
[Zubko, J. P. Fauna of mammals in the Lower Dnieper // Scientific notes Kharkiv State Pedagogical Institute. Kharkov: Publishing KSPI. 1940. Vol. 4. P. 49–87. (in Ukr.)]
- Кириков, С. В. Изменения животного мира в природных зонах СССР в XIII–XIX вв. (Степная зона и лесостепь). Москва : Изд-во АН СССР, 1959. 176 с.
[Kirikov, S. V. Changes in the Animal World in the Natural Zones of the USSR in the XIII–XIX centuries. (Steppe zone and forest steppe). Moscow : Publishing House of the USSR Academy of Sciences, 1959. 176 p. (in Rus.)]
- Киселев, Ф. До акліматизації нутрії в низинах Дніпра // Укр. мисливець та рибалка. 1931. № 4. С. 36–37.
[Kiselev, F. Acclimatization of nutria at the lower course of the Dnieper // Ukrainian Hunter and Fisherman. 1931. № 4. P. 36–37. (in Rus.)]
- Межжерін, С. В., Лашкова, О. І. Славці України. Довідник-визначник. Київ : Наукова думка, 2013. С. 261–288.
[Mezhzherin, S. V., Lashkova, O. I. Mammals of Ukraine. Directory-determinant. Kyiv : Naukova Dumka, 2013. P. 261–288. (in Ukr.)]
- Селюніна, З. В. Млекопитающие. Позвоночные животные Черноморского биосферного заповедника (аннотированные списки видов) // Вестник зоологии. 1996. Отд. вып. № 1. С. 39–43.
[Selyunina, Z. V. Mammals. Vertebrate animals of the Black Sea Biosphere Reserve (annotated lists of species) // Vestnik Zoologii. 1996. Suppl. 1. P. 39–43. (in Rus.)]
- Селюніна, З. В. Славці регіону Чорноморського біосферного заповідника, що занесені до Червоної книги України (станом на 2004 рік) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Біологія. 2005. Вип. 17. С. 86–88.
[Selyunina, Z. Mammals of the region of the Black Sea Biosphere Reserve, listed in the Red Data Book of Ukraine (as of 2004) // Scientific Bulletin of Uzhgorod University. Series Biology. 2005. Vol. 17. P. 86–88. (in Ukr.)]
- Селюніна, З. В., Уманець, О. Ю. Зміни природних комплексів Північного Причорномор'я під впливом природних та антропогенних гідрологічних чинників // Фауна в антропогенному середовищі. Луганськ, 2006. С. 48–51. (Праці Теріологічної школи; Вип. 8).
[Selyunina, Z. V., Umanets O. Changes in natural complexes of the Northern Black Sea region under the influence of natural and anthropogenic hydrological factors // Fauna in anthropogenic environments. Lugansk, 2006. P. 48–51. (Proceedings of the Theriological School; Vol. 8). (in Ukr.)]
- Селюніна, З. В. Куницеви хижакі в районі Чорноморського біосферного заповідника, які потребують охорони / Знахідки тварин Червоної книги України. Київ, 2008. С. 341–347.
[Selyunina, Z. Marten predators in the area of the Black Sea Biosphere Reserve, requiring protection / Finds of Animals from the Red Book of Ukraine. Kyiv, 2008. P. 341–347. (in Ukr.)]
- Селюніна, З. В. Результаты мониторинга териофауны Черноморского биосферного заповедника в 2000–2012 гг. // Природничий альманах. Херсон : ООО ХГТ, 2013. Вип. 18 (2012). С. 147–167.
[Selyunina, Z. V. The results of monitoring the therio fauna of the Black Sea Biosphere Reserve in 2000–2012 // Natural Almanakh. Kherson : ООО KhGT. 2013. Is. 18. P. 147–167. (in Rus.)]
- Сокур, І. Т. Історичні зміни та використання фауни славців України. Київ : Вид-во АН УРСР 1961. 84 с.
[Sokur, I. T. Historical changes and use of fauna mammals Ukraine. Kyiv : Acad. Sci. USSR Press, 1961. 84 p. (in Ukr.)]